

מבוא

בספרות האקדמית העוסקת בתקופה הקולוניאלית באפריקה מעטים הפרסומים המתמקדים בהיבטים המורפולוגיים והארכיטקטוניים של הערים הקולוניאליות. למרות תמימות הדעים בדבר החשיבות המכרעת הנודעת לצמיחתן של ערים חדשות, התמקדה תשומת לבם של החוקרים בעיקר בהשלכות הסוציו-כלכליות של התפתחותן של ערים אלו ובהגירת ההמונים של אוכלוסיות אפריקאיות אליהן. מאמצי המהגרים להסתגל לחיי העיר החדשה, התארגנויות של עזרה הדדית שצמחו בקרבם, אגב תודעה גוברת והולכת של ההפליות שנהג כלפיהם השלטון, נראו בעיני החוקרים, בצדק רב, כניצניה של התנגדות אנטי-קולוניאלית העתידה להתרחש בהמשך, שתוביל בסופו של דבר להקמת מדינות עצמאיות. על כן התמקד העניין המחקרי במתרחש בעיר בשינויים הדמוגרפיים, הכלכליים והפוליטיים והזניח את ההיבטים הפיזיים-הוויזואליים של בנייה ותכנון. ליאורה ביגון, בניגוד לכך, שייכת לאותו זן נדיר של חוקרים שכן התעניינו באספקטים המורפולוגיים של האורבניזם הקולוניאלי באפריקה שמדרום לסהרה, ודומה שהיא עומדת להיות לאחת הבולטות בחבורה. בספר קודם שהתפרסם באנגלית בשנת 2009 הציגה לפנינו ליאורה ביגון דוגמה מאלפת של השוואה בין לגוס ובין דקר, אגב שימת דגש בעיצוב, בתכנון-ובוויזואליות. בספר שני זה, המתפרסם בעברית, היא מתמקדת רק בדקר והיא מתארת, בצורה חיה ותוססת, כיצד צמחה בין סוף המאה התשע-עשרה לבין שנות השלושים של המאה העשרים (התקופה הקולוניאלית הקלסית) העיר ה"מערבית" ביותר באפריקה שמדרום לסהרה, הן מן הבחינה הגאוגרפית והן מן הבחינה התרבותית. בחושיה המחודדים קוראת ליאורה ביגון לספרה "יצירת דקר" – לא הקמת דקר או ייסוד דקר, אלא יצירת דקר, כדי להמחיש כיצד, למרות התפקיד הדומיננטי שמילאו השליטים הקולוניאליים הצרפתים וההעדפה הברורה שניתנה לצרכים, לטעמים ולאינטרסים של האירופאים לעומת המקומיים, התפתחה העיר וקיבלה את צורתה באופן דינמי יותר, אגב אינטראקציה ומשא ומתן בין קבוצות אוכלוסייה שונות במרחב העירוני. בראש ובראשונה, כמובן, השפיעו על עיצוב העיר השליטים הצרפתים. זהו אכן, כדברי ביגון, חקר אורבניזם אירופי מחוץ לאירופה. אבל היו גם הבדלים בין האירופאים שהשפיעו רבות על בניית העיר; בין המצביאים והמושלים, לדוגמה, לבין תושבים אירופאים אחרים שהועסקו במקום: פקדי מנהל, מורים, בעלי מקצועות חופשיים או נציגי חברות כלכליות ומשפחותיהם שפיתחו חיי קהילה בעיר. כמו כן, השפיעו על "יצירת" העיר אפריקאים

מקומיים, בני הלב (Lebou), שחיו במקום לפני הקמתה של העיר, והמהגרים האפריקאים הרבים שנהרו אליה עם התפתחותה מאזורים שונים של סנגל או אף ממחוזות אחרים של אפריקה המערבית הצרפתית – בני וולוף (Wolof), סרר (Serer), מלינקה (Malinke), במנה (Bamana), הלפולרן (Halpularen) ועוד. עצמת ההשפעה לא הייתה שווה, כמובן. דקר, שהייתה לעיר הבירה של כל אפריקה המערבית הצרפתית ונחשבה לעיר החשובה ביותר של הצרפתים מדרום לסהרה, שיקפה את המדיניות הקולוניאלית הצרפתית אולי יותר מכל עיר אחרת באפריקה המערבית. היא הייתה לסמל של הקולוניאליזם הצרפתי וגם של התמורות שחלו בקולוניאליזם זה, אך לא יכלה להתעלם לגמרי מן הצרכים של התושבים האחרים שאכלסו אותה.

ליאורה ביגון מתמודדת בספרה עם תמונה מורכבת זאת בקלילות ובבהירות המעוררות התפעלות. הקריאה זורמת כספר עלילתי. התמונות, הגלויות והמפות מתקופות שונות מסייעות לקורא לעקוב, כמעט בדריכות, אחרי ה"סיפור" של דקר כשהדגש מושם בעיצוב הן מבחינת העיר כולה והן מבחינת שכונותיה השונות ובנייניה השונים, פרטיים כציבוריים. ביגון מראה לנו כיצד בא השלטון הקולוניאלי לידי ביטוי בארכיטקטורה ובתכנון עיר וכיצד מסייעים המבנים שהוקמו לעצב את השיח הקולוניאלי ואת הסתירות שבו. דגש אחר הושם בהפרדה בין המיעוט הלבן לבין האפריקאים, שנכפתה בתואנה של מיגור מגפות אך למעשה שיקפה רצון מדיניות־תרבותי. עם זאת, למרות מאמציו הרבים של המנהל הקולוניאלי, לא הצליחה הפרדה זו להתגשם במלואה, כי לחיים במקום היו חוקים משלהם.

המחברת מובילה אותנו אל השלבים השונים של "יצירת" העיר. השלב הראשון, המתרחש בין 1862 ל-1910 בקירוב, הוא השלב הצבאי. בשלב זה נבנתה העיר למטרות ניהול הכיבוש הצרפתי באפריקה המערבית ותכננו אותה מהנדסי הצבא הקולוניאלי הצרפתי שעסקו גם בבניית משלטים צבאיים לאורך קו הכיבוש לכיוון פנים היבשת. תוכננה תכנית אב מפורטת לבניית העיר. המבנים נבנו בסגנון אחיד ומחומר עמיד, לפי טכניקות צרפתיות, והרחובות הצטלבו ברשת שתי וערב (grid) ונפגשו בכיכרות מרכזיות שיצרו את המרחב הציבורי. מרכז העיר קיבל בשלב זה את צורתו המוכרת עד היום. הגל הראשון של אוכלוסייה מקומית פונה מן האזור שבו הוחלט להקים את העיר.

בשלב השני, שנמשך מ-1910 עד אחרי מלחמת העולם הראשונה, הואצה מאוד ההפרדה בין אזורי הלבנים לאזורי האפריקאים בעקבות מגפות שפקדו את העיר. בעבור האפריקאים נבנתה שכונה אפריקאית, ה"מדינה", במרחק מה מהמרכז, וגם בה תוכננו רחובות המצטלבים בשתי וערב (שכונה זו הייתה שונה מאוד מן ה"מדינות" או ה"קסבות" המוכרות בצפון אפריקה). בשכונה זו היו שירותים בסיסיים מעטים ביותר. כן הוקם שם אזור חיץ, מעין "חגורה תברואתית" (cordon sanitaire), שהפרידה אותה מן האזורים הצרפתיים. בנייה מחומרים כגון קש או בוץ הותרה במדינה, אבל היא נאסרה בחלקים המערביים של העיר מתוך הבנה ברורה שאין לאפריקאים אמצעים לכנייה בלבנים. על

אף זאת, לא הושלם פיננים של האפריקאים מן האזור המערבי, ונתרו כיסי מגורים של בני הלבנו במרכז העיר.

בד-כבר גדלה האוכלוסייה הצרפתית בעיר, והיא כללה יותר ויותר משפחות. אוכלוסייה זו ראתה בדקר מקום מגורים ולא רק מקום שירות. סגנון הקסרקטין של השלב הצבאי שוב לא התאים לה, והיא חפצה בבתים מעודנים ומגוונים יותר, נוחים יותר לחיי משפחה. כך צמח סגנון הבית הקולוניאלי – הווילה בעלת הוורנדה (*verandah*) – שדווקא הזכירה יותר את מגורי האפריקאים (כמובן, בלי הפאר של הבית הקולוניאלי). כמו כן, נבנתה שכונה חדשה, ה"פלטו" ("הרמה" – *plateau*) במרחק מה ממרכז העיר המערבית. כאן מפגישה אותנו ביגון עם האירוניה הראשונה – ולא האחרונה – בספרה: בעוד השלטון הקולוניאלי עסוק במרץ בפינוי האפריקאים ממרכז העיר, ביקשו גם האירופאים להתרחק ממנו ובעבורם הוקמה ה"פלטו".

מבנה הבית הקולוניאלי יוחד בעיקר למגורים פרטיים, ואילו במבנים הציבוריים נשמר הסגנון הנאו-קלאסי המונומנטלי כסמל לעליונות צרפתית קולוניאלית, "סגנון המנצח", כדברי המחברת. לסגנון זה, כמו לבנייה בשלב הראשון, הצבאי-הפוליטי, אין קשר לסגנונות בנייה אפריקאיים. להפך, הוא בא לסמל עליונות תרבותית אירופית על פני התרבות האפריקאית. לכן מודגש השוני וזוכה להערכה רבה. בניית מבני ציבור בסגנון המנצח נמשכה גם בשנים שאחרי מלחמת העולם הראשונה – אבל בתקופה בין שתי מלחמות עולם החלו מנשבות גם רוחות חדשות. עקרון האסימילציה התרבותית (שמעולם לא יושם ברצינות) פינה את מקומו לעקרון האסוציאציה שהכיר, כביכול, בערכן של תרבויות אפריקאיות ודגל בשימורן תחת החסות הקולוניאלית. ארכיטקטים צרפתים היו עתה נכונים לאמץ סגנונות אפריקאיים, אבל הם לא מצאו השראה של ממש בבנייה המקומית האפריקאית באזור דקר, ואף לא בסגנון כולה. לעומת זאת, הם גילו מחדש את הסגנון הסודני שרווח לאורך נהר הניז'ר, ובעיקר בערים עתיקות כדג'נה (Djenné) וטימבוקטו. אמנם זה לא היה סגנון מקומי אבל הוא היה סגנון אפריקאי, ולכן היה ראוי לאמצו – וכאן החלה החדרתו של הסגנון הנאו-סודני לבנייה הקולוניאלית.

והיכן נראו הבניינים הראשונים שנבנו בסגנון נאו-סודני? בתערוכות באירופה, בתור תצוגת "האחר האקזוטי" למבקרים האירופאים. הסגנון הנאו-סודני הגיע לדקר רק אחרי שעבר דרך אירופה!.... בנוסף לכך, מוקמו רוב הבניינים שנבנו בסגנון זה בדקר בשכונות האפריקאיות ולא במרכז העיר או בחלק המערבי שלה. וכשטוף-סוף נבנו בניינים מעטים בסגנון זה גם בחלק המערבי של העיר, הדוגמה הבולטת לבנייה זו (למעט שוק סנדגה) היא דווקא קתדרלה (!?) – בארץ שתשעים וחמישה אחוזים מאוכלוסייה הם מוסלמים!! סיפור עיצובה של דקר מגיע לשיאו באירוניה הזאת ומניח אותנו, הקוראים, עם טעם לעוד.

אני אכן מקווה כי לספר הזה על דקר יהיה המשך, הן באשר לתקופות מאוחרות יותר של העיר והן באשר לערים אחרות שצמחו בתקופה הקולוניאלית. הספר הזה מעלה לתודעה את התחום המוזנח יחסית של השפעתם של עקרונות ומדיניות קולוניאליים

על תכנון ועיצובן של ערים חדשות (או ערים ישנות שחודשו). הוא מאיר לנו את הקשרים הדינמיים בין היסטוריה, תרבות וצורה ויזואלית. ספר זה ידרבן, להערכתו, המשך מחקר וכתובה בתחום זה הן של ליאורה ביגון והן של חוקרים אחרים. ואשר לדקר, כפי שהרגשתי אני בכיקוריי שם, וכפי שהרגישו בוודאי מבקרים רבים אחרים, עם כל מורכבותה בשלבי התפתחותה השונים, הייתה דקר ועודנה אחת הערים המרתקות ביותר, וללא ספק העיר ה"מערבית" ביותר באפריקה שמדרום לסהרה.

ויקטור עזריה

פרופסור אמריטוס ע"ש רוז אייזקס
המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה
האוניברסיטה העברית בירושלים